

Aleksander Lorenčič

MARIBORSKO GOSPODARSTVO MED TRANZICIJO

Tranzicija – prehod v demokratični večstrankarski sistem in socialno-tržno gospodarstvo

Začetek tranzicije je na simbolni ravni označeval padec berlinskega zidu, politični mejnik v vsaki posamezni državi pa so bile prve demokratične volitve.¹ Ko govorimo o gospodarski tranziciji, mislimo na prehod iz zaprtega centralno-planskega sistema (v Sloveniji govorimo o plansko-tržnem) v odprto socialno-tržno gospodarstvo.² Tranzicija na političnem področju pa je označevala prehod iz enopartijskega političnega sistema v demokratični večstrankarski sistem. Podobno razlaga pojem tranzicije tudi Veliki slovar tujk, kjer je le ta opredeljena kot dejanje, proces ali stopnja v spreminjanju enega stanja, oblike dejavnosti z drugo in kot prehodno stanje, pa tudi kot obdobje prehoda iz socialističnega v liberalno-demokratični sistem.³ Za mejna okvirja slovenske tranzicije štejemo prve večstrankarske svobodne volitve (pomlad 1990) in vstop Slovenije v Evropsko unijo (1. maj 2004). V tem obdobju smo bili priča demokratizaciji družbe, osamosvojitvi ter preoblikovanju družbene lastnine. Na gospodarskem področju sta bila zraven privatizacijskega procesa ključna še makroekonomska stabilizacija in prestrukturiranje. Začetke strukturnih premikov na gospodarskem področju je ob koncu osemdesetih let naznanil Zakon

¹ Aleksander Lorenčič: Prva leta gospodarske tranzicije v Sloveniji. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 2008, št. 2, str. 150.

² Herman W. Hoen: The transformation of economic systems in central Europe: Studies in comparative economic systems. Northampton 1998, str. 1.

³ Veliki slovar tujk (ur. Miloš Tavzes et al.). Ljubljana 2002, str. 1179.

o podjetjih.⁴ Tranzicija je za celotno slovensko gospodarstvo predstavljala veliko preizkušnjo, Maribor kot industrijsko središče, pa je kriza v prehodu v tržno gospodarstvo še posebno prizadela.

Zakonodaja s področja pospeševanja skladnejšega regionalnega razvoja in medregionalne razlike

V Sloveniji se je politika pospeševanja skladnejšega regionalnega razvoja začela že v zgodnjih sedemdesetih letih, ko je bil sprejet prvi Zakon o ukrepih za pospeševanje razvoja manj razvitih območij.⁵ Zakon je določil občine, ki so veljale za manj razvite in so bili zanje predvideni posebni ukrepi. Takrat so manj razvita območja obsegala 18,9 odstotka površine in 18,2 odstotka prebivalstva Slovenije. Nato so se vsakih pet let (v skladu s takratnim sistemom načrtovanja) spreminjali kriteriji, območja in ukrepi za pospeševanje regionalnega razvoja. Konec leta 1990 je bil sprejet Zakon o spodbujanju razvoja demografsko ogroženih območij v Republiki Sloveniji.⁶ Usmerjen je bil predvsem na reševanje demografskih problemov. Zakon je opredelil strnjena demografsko ogrožena območja na podlagi dveh demografskih kriterijev indeksa staranja in indeksa rasti prebivalstva. Ob sprejetju zakona so demografsko ogrožena območja obsegala 61 odstotkov površine in 24,6 odstotka prebivalstva Slovenije, kar pomeni, da se je obseg območij, upravičenih do posebnih sredstev, zelo povečal. Leta 1999 je bil sprejet nov Zakon o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja,⁷ ki je med drugim uvedel tudi kazalnike za določitev območij s posebnimi razvojnimi problemi. Na podlagi zakona je bil leta 2000 sprejet podzakonski akt, ki je natančno določal vrednosti meril in občine, ki izpolnjujejo ta merila. Zakon je uvajal tri tipe območij s posebnimi razvojnimi območji: ekonomsko šibka območja, območja s strukturnimi problemi in visoko brezposelnostjo ter razvojno omejevana obmejna in območja z omejenimi dejavniki. Zakon je leta 1999 in podzakonski akti so na področje regionalne politike leta 2000 postavili slovensko regionalno strukturno politiko na nove temelje. Leta 2001 je bila sprejeta Strategija regionalnega razvoja Slovenije, ki je postala osnovni strateški dokument države, ki je tako v skladu

⁴ Uradni list SFRJ, 31. 12. 1988, št. 77.

⁵ Uradni list SRS, 1971, št. 16.

⁶ Uradni list RS, 31. 12. 1990, št. 48.

⁷ Uradni list RS, 29. 7. 1999, št. 60.

s Strategijo gospodarskega razvoja in Prostorskim planom Slovenije opredeljevala cilje regionalnega razvoja ter določala instrumente in politiko za doseganje teh ciljev.⁸ Kljub sprejeti zakonodaji, ki je težila k skladnejšemu regionalnemu razvoju, lahko ugotovimo, da le ta ni bila najbolj uspešna, saj so še danes prisotne precejšnje regionalne razlike v Sloveniji. Regije so se novim razmeram v tržnem gospodarstvu različno prilagajale, kar je bilo odvisno predvsem od stopnje razvitosti in obstoječe gospodarske strukture ob vstopu v proces tranzicije. Različno prilagajanje novim razmeram se je pretežno odražalo v finančnih rezultatih poslovanja gospodarstva, izgubah, izvozu in v deležu brezposelnih v delovno sposobnem prebivalstvu. Podravska regija, v katero sodi tudi Maribor, je spadala med srednje razvite regije s problematično gospodarsko strukturo in pozitivno ocenjenimi razvojnimi potenciali. Te regije so se prve začele soočati z naraščajočo brezposelnostjo, imele pa so tudi nadpovprečen delež izgub v celotnem prihodku. Njihova gospodarstva so bila obremenjena s številnimi neperspektivnimi industrijskimi podjetji; podravsko regijo je še posebno močno prizadela vojna v Iraku in izguba jugoslovanskega trga. So pa te regije imele perspektivo predvsem v razvijanju neindustrijskih dejavnosti. Pri tem jim je bila v pomoč tudi precej dobra izobrazbena struktura prebivalstva, ki pa je bila zaradi visokega deleža brezposelnih slabo izkoriščena.⁹ Glede na bruto domači proizvod (BDP) na prebivalca je tako leta 2003 daleč pred vsemi regijami prednjačila osrednjeslovenska regija, na zadnjem mestu pa je bila pomurska regija. BDP na prebivalca v osrednjeslovenski regiji je leta 2003 znašal 17.954 evrov, v pomurski pa le 8535 evrov. Razlika je bila torej ogromna in tudi po formalnem zaključku tranzicije (po vstopu Slovenije v Evropsko unijo) se ta slika ni spremenila. Leta 2003 je osrednjeslovenska regija ustvarila dobro tretjino (35,7 odstotka) celotnega slovenskega BDP-ja, kar je več kot 8 regij z najmanjšim BDP-jem skupaj (31 odstotkov) – skupaj s podravsko regijo pa je ustvarila skoraj polovico slovenskega BDP-ja (49 odstotkov). V podravski regiji, kamor spada Maribor, je BDP na prebivalca leta 2003 znašal 10382 evrov. Precej manj torej od vrednosti v osrednjeslovenski regiji.¹⁰

⁸ Janja Pečar in Metka Farič: Regionalni vidike razvoja Slovenije s poudarkom na finančnih rezultatih poslovanja gospodarskih družb v letu 1999. V: Urad za makroekonomske analize in razvoj (UMAR), Delovni zvezek, 2000, št. 8, str. 11-15.

⁹ Gospodarska gibanja v Sloveniji v letu 1994 s projekcijami razvoja do leta 1998 (pomladansko poročilo). V: UMAR, Delovni zvezek, 1994, št. 6, str. 22-24.

¹⁰ Prva statistična objava, 30. 3. 2006, št. 76, Statistični urad Republike Slovenije (SURS).

Nagel padec industrijske proizvodnje ob koncu osemdesetih let kot posledica nepripravljenosti na strukturne spremembe

Maribor je po velikosti drugo slovensko mesto in je gospodarsko ter kulturno središče severovzhodne Slovenije. Dolga leta je sodil v sam vrh jugoslovanske industrijske proizvodnje. A to mu ni bilo v poseben prid, saj se je razvijal zgolj industrijsko. V Mariboru se je struktura industrijske proizvodnje razlikovala ob republiškega povprečja. Odločilnega pomena je bilo odstopanje na področju proizvodnje sredstev za delo. Proizvodnja sredstev za delo je bila namreč najzahtevnejša zvrst proizvodnje, saj je terjala visoko stopnjo tehnološke opremljenosti in angažiranje visokih finančnih sredstev, kar se pa v primeru mariborskega gospodarstva ni zgodilo.¹¹

Tabela 1: Pomembne prelomnice v upravni razdelitvi Maribora (vir: Uradna spletna stran MO Maribor, <http://www.maribor.si/podrocje.aspx> (25. 7.2009):¹²

| | |
|-------------|--|
| 1981 | Enotna mariborska občina, v katero so se leta 1967 združile občine Center, Tabor in Tezno, se razdeli na šest občin – Rotovž, Tabor, Pobrežje, Tezno, Ruše in Pesnica; povezane so v posebno družbenopolitično skupnost Mesto Maribor. |
| 1990 | Občine Rotovž, Tabor, Tezno in Pobrežje se združijo v občino Maribor; Ruše in Pesnica ostaneta samostojni. |
| 1994 | Maribor postane mestna občina, samostojne postanejo občine Duplek, Rače-Fram in Starše. |
| 1998 | Iz Mestne občine Maribor se izločita še občini Miklavž in Hoče-Slivnica. |

V času samoupravnega gospodarjenja je država s svojo politiko posegala v organizacijo poslovnih sistemov in tako ekonomska politika socialističnega sistema ni dopuščala pravočasnega prestrukturiranja v skladu z zahtevami tržnega gospodarstva. Že v sedemdesetih letih je mariborska industrija prišla v fazo stagnacije in zaostajala za slovenskim razvojem. Zniževala so se vlaganja v investicije, značilne so bile zaprtost ter razdrobljenost industrijskih podjetij in njihova tehnološka zastarelost. V

¹¹ Statistične informacije, Občina Maribor, Zavod za planiranje in urbanistično načrtovanje, 25. 10. 1991, št. 20, str. 4.

¹² Zelo pomemben podatek, ki ga je treba imeti v mislih, ko beremo nekatere statistične podatke (rast industrijske proizvodnje, brezposelnost itd.). Obseg občine v začetku devetdesetih let 20. stoletja se je razlikoval od današnjega.

osemdesetih letih je mariborsko gospodarstvo samo še nazadovalo.¹³ Eden od razlogov za težave je vsekakor bil v dejstvu, da se številna mariborska podjetja niso znala prilagoditi zahtevam tržnega gospodarstva. Za primer navedimo giganta Metalno. Med TOZD-i je leta 1973 bil sklenjen samoupravni sporazum o združitvi v delovno organizacijo Metalno in le ta je pomenil temelj za nov ekonomski razvoj. Taka organizacija je kot osnova jugoslovanskega »eksperimenta« dogovorne ekonomije v temeljih ostala nespremenjena v veljavi vse do leta 1990.¹⁴ Takratna politična oblast se je že v začetku osemdesetih let zavedala, da so na gospodarskem področju potrebne spremembe, a nikakor ni bila sposobna preseči ideoloških okvirjev. O tem priča eden od sklepov seje Medobčinskega sveta ZKS¹⁵ – Maribor spomladi leta 1981, ki se je glasil, »da je treba preseči ozke podjetniške interese in akcijo usmeriti v prizadevanje za to, da bo bodoči razvoj slonel na kvalitetnejših odnosih«. Akcija pa mora iti v smer, »ki bo zagotovila skupno planiranje, skupna vlaganja, skupen dohodek in skupen riziko«. ¹⁶ Tudi vzrokov za številne probleme na področju gospodarstva se je takratna politična struktura zavedala. Na eni od sej meddobčinskega sveta poleti 1983 jih je predstavil takratni sekretar Medobčinskega sveta ZKS za Podravje, ki je vzroke videl v strukturi gospodarstva (predvsem v predelovalnem značaju industrije in zastarelosti tehnologije), premajhni izvozni usmerjenosti gospodarstva, zaostajanju gospodarskih investicij, premajhni povezanosti gospodarstva in nekaterih družbenih dejavnosti ter v vse večjih problemih na področju skupne porabe. Rešitev omenjenih težav pa je sekretar videl »v tesnejši povezanosti in prizadevanju za skupno, vzajemno, odkrito, vendar strpno in konstruktivno reševanje problemov«. Menil je, da je največja ovira pri reševanju težav dejstvo, da »so komunisti v Podravju še vedno prešibko povezani«. ¹⁷

Za osemdeseta leta je bila značilna počasna rast industrijske proizvodnje, ki se je gibala na robu stagnacije. V podjetjih so se kopičile zaloge, akumulacija pa je izgubila tekmo z osebnimi dohodki. Dinamiko in strukturo proizvodnje so vse manj opredeljevali fizični dejavniki, vse bolj pa po-

¹³ Lučka Lorber: Strukturne spremembe mariborskega gospodarstva po letu 1991. V: Revija za geografijo, 2006, št. 1, str. 64-65. Dalje Lučka Lorber: Strukturne spremembe mariborskega gospodarstva po letu 1991.

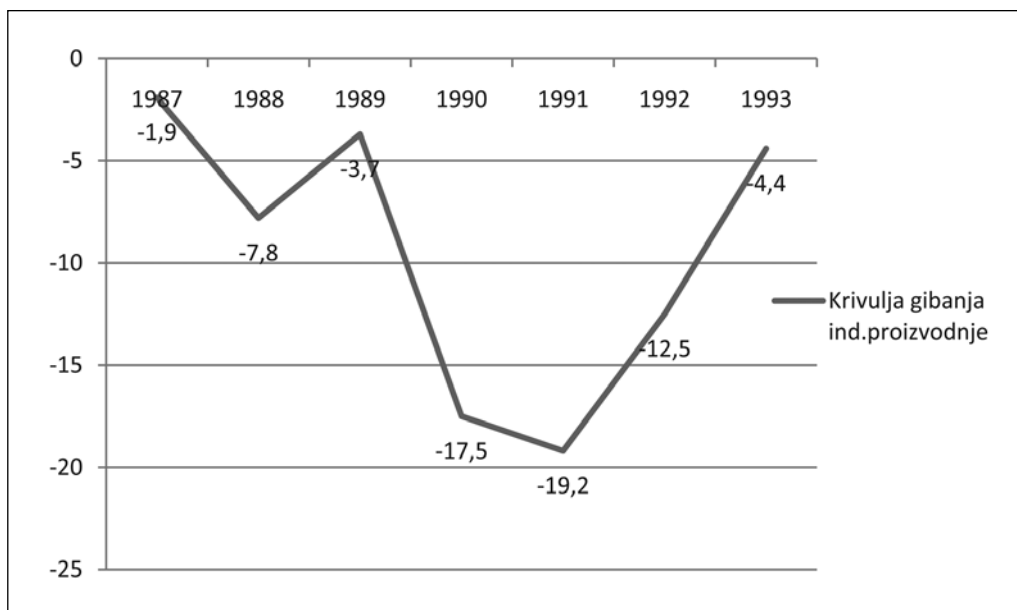
¹⁴ Jure Maček: Metalna – propadli mariborski gigant. V: Jure Maček et al.: Metalna Maribor, Sledovi mariborskega gospodarstva v arhivskem gradivu Pokrajinskega arhiva Maribor, Katalogi XXV. Maribor 2006, str. 46.

¹⁵ ZKS – Zveza komunistov Slovenije.

¹⁶ Pokrajinski arhiv Maribor (dalje PAMB), fond Medobčinski svet ZKS za Podravje – Maribor 1968-1990, št. 68 (delovodnik, indeks, arhivski znaki, dopisi, zapisniki 1981-1982).

¹⁷ PAMB, fond Medobčinski svet ZKS za Podravje – Maribor 1968-1990, št. 70 (zapisniki 1983, stališča, zaključki, ugotovitve, dopisi, zapisniki 1984).

Graf 1: Stopnja rasti industrijske proizvodnje v občini Maribor v letih 1987-1993 (povprečna letna stopnja v odstotkih).



Vir: Maribor v številkah 1994, Izvršni svet skupščine občine Maribor, Oddelek za gospodarstvo, str. 15.

* Vključeni sta tudi občini Ruše in Pesnica.

goji gospodarjenja. Vzroki so bili med podjetji različni, največji problem pa je predstavljala inflacija.

Posebno po letu 1985 je postajal vse bolj aktualen tudi problem plasmaja gotovih izdelkov, kar je še posebej prizadelo lahko predelovalno industrijo. V tem obdobju so investicije zaostajale od 10 do 20 odstotkov za slovenskim povprečjem. Na voljo ni bilo investicijskih programov za vodilne industrijske panoge, kot so bile kovinska, lesna, elektroindustrija in elektronika.¹⁸ Izhajajoč iz razprave na skupni seji Predsedstva Socialistične republike Slovenije in Predsedstva CK ZKS¹⁹ maja 1985, sta takratni družbenopolitični in gospodarski položaj »opozarjala na izjemno občutljivo fazo ohranjanja in razvoja pridobitev socialistične revolucije«, takratne razmere pa »terjale angažirano, premišljeno, usklajeno in učinkovito aktivnost družbenopolitičnih in samoupravnih skupnosti, upravnih in drugih organov, subjektivnih socialističnih sil, povezanih v SZDL,²⁰ in znotraj nje

¹⁸ Andreja Slavec: Razvoj industrije v Mariboru s posebnim poudarkom na razvojnih dejavnikih, S.I., s.n., 1989, str. 61. Dalje Andreja Slavec: Razvoj.

¹⁹ CK ZKS – Centralni komite Zveze komunistov Slovenije.

²⁰ SZDL – Socialistična zveza delovnega ljudstva.

še posebno ZK,²¹ ki je tako kot v preteklosti, tudi danes odgovorna za idejno usmerjenost in za doslednost kontinuiteti uveljavljanja socialističnega samoupravljanja.«²² Razpravljalo se je veliko, vendar pozitivnih ukrepov za gospodarstvo ni bilo. Tudi za obdobje od julija 1985 do februarja 1986 je Medobčinski svet ZKS za Podravje ugotavljal, da so v tem obdobju družbeno-gospodarske in politične razmere bile zelo zapletene in zaostrene, ki jih je posebej, kot je zapisano v poročilu, »karakteriziral težaven gospodarski položaj, ki se je manifestiral v zaostrenih pogojih gospodarjenja«.²³

Za Maribor je bila značilna zelo pestra struktura industrije. Od 33 industrijskih panog v Sloveniji leta 1989, je bilo v Mariboru razvitih kar 29. Pričakovali bi, da bo taka struktura omogočala večjo prilagodljivost tržnim razmeram, vendar se je zgodilo ravno nasprotno. Mariborska industrija se zaradi pomanjkanja znanja ni znala prilagoditi povpraševanju na trgu.²⁴ V drugi polovici osemdesetih let se je torej začelo najbolj dramatično obdobje v povojnem gospodarskem razvoju Maribora. V osemdesetih letih prejšnjega stoletja je bila najpomembnejša dejavnost v Mariboru proizvodnja vozil, ki je leta 1987 prispevala 31,7 odstotka prihodka mariborske industrije. Zaradi izgube trga je njen delež strmo padal. Ta padec je v absolutnem znesku bil še veliko večji, saj se je industrijska proizvodnja v Mariboru v tem obdobju zmanjšala za 42 odstotkov. Druga najpomembnejša dejavnost je bila proizvodnja tekstilne preje in tkanin, ki je bila v prihodkih udeležena s približno 10 odstotki. Pomanjkanje propulzivne industrije je imelo za posledico nagel padec industrijske proizvodnje. Proces notranjega prestrukturiranja proizvodnje mariborskega gospodarstva je tekkel zelo počasi. Tradicionalne industrijske dejavnosti, kot so proizvodnja prometnih sredstev, tekstila, elektro naprav in strojogradnje, so doživele velik padec proizvodnje. Te industrijske dejavnosti so imele svoj trg v nekdanjem jugoslovanskem prostoru in so bile privilegirane tako na državni kot lokalni ravni. Delež vlaganj v raziskave ter razvoj in v posodabljanje proizvodnje ni bil zadosten. Proizvodnjo prometnih sredstev so na primer poskušali reševati s subvencijami.²⁵

²¹ ZK – Zveza komunistov.

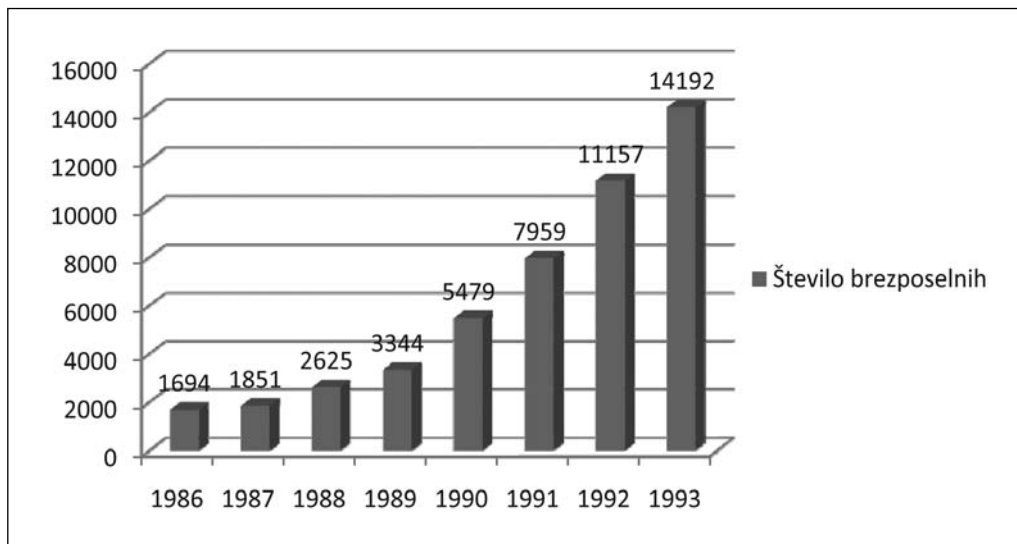
²² PAMB, fond Medobčinski svet ZKS za Podravje – Maribor 1968-1990, št. 72 (popisi, zapisniki 1985).

²³ PAMB, fond Medobčinski svet ZKS za Podravje – Maribor 1968-1990, št. 73 (zapisniki 1986)

²⁴ Andreja Slavec: Razvoj, str. 61.

²⁵ Lučka Lorber: Gospodarska tranzicija Slovenije v procesu globalizacije. V: Geografski zbornik, 1999, str. 133-166. Dalje: Lučka Lorber: Gospodarska tranzicija Slovenije v procesu globalizacije.

Graf 2: Število brezposelnih v občini Maribor v obdobju 1986-1993



Vir: Maribor v številkah 1994, Izvršni svet skupščine občine Maribor, Oddelek za gospodarstvo, str. 15.

* Do leta 1991 niso vključena zasebna podjetja.

** Vključeni so tudi zaposleni pri obrtnikih iz občin Ruše in Pesnica.

Iz zapisnika seje Medobčinskega sveta ZKS za Podravje je razvidno, da so številni OZD-i²⁶ ustvarjali izgubo (posebno od leta 1985 naprej) in vsi poskusi sanacije razmer in prestrukturiranja so bili neuspešni, saj je tudi v letu 1988 večina OZD-ov imela izgube.²⁷ Mejniki na tem področju je pomenilo leto 1989, ko so bili po Zakonu o podjetjih²⁸ TOZD-i²⁹ ukinjeni in je prišlo do organizacijskih sprememb. Nekateri TOZD-i so se osamosvojili in postali samostojna podjetja (TIPPO, Družbeno podjetje Kruh – pecivo). V številnih OZD-ih pa so se TOZD-i združili v enovita podjetja. Po letu 1989 je kriza v mariborski industriji z vso močjo udarila na plano. V krizo so zašla skoraj vsa podjetja. Številna so objavila stečaj. Krizo so posebno občutili tako imenovani giganti, kot so bili Metalna, TAM, MTT. Posledica krize je bilo številno odpuščanje. Od leta 1987 do 1991 se je število zaposlenih v mariborskih podjetjih zmanjšalo za približno 7700.³⁰

²⁶ OZD – Organizacija združenega dela.

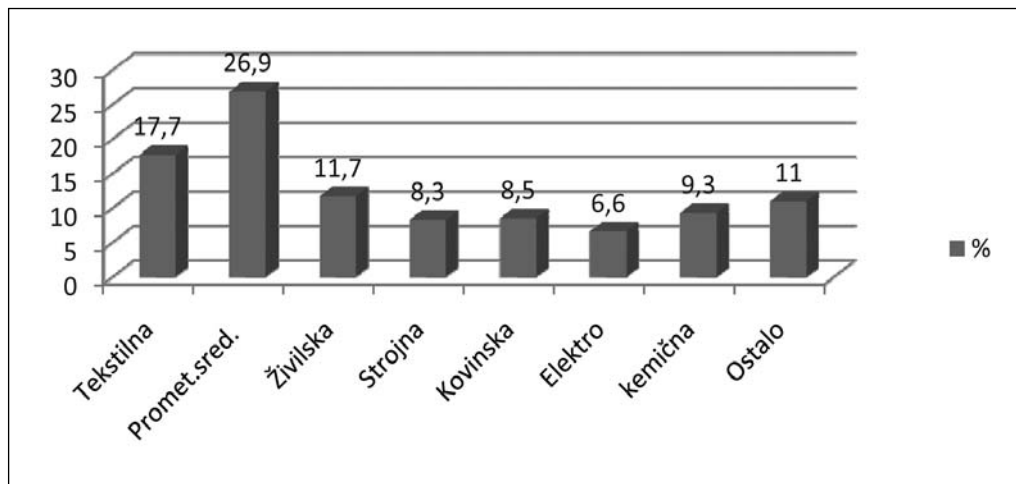
²⁷ PAMB, fond Medobčinski svet ZKS za Podravje – Maribor 1968-1990, št. 74 (delovodnik in dopisi 1987, 1988, 1989, 1990, zapisniki 1988-1989).

²⁸ Uradni list SFRJ, 31. 12. 1988, št. 77.

²⁹ TOZD – Temeljna organizacija združenega dela.

³⁰ Andreja Slavec: Razvoj, str. 62.

Graf 3: Struktura industrijske proizvodnje Maribora v letu 1990



Vir: Maribor v številkah 1991, Izvršni svet skupščine občine Maribor, Oddelek za gospodarstvo, str. 21.

* Vključeni sta tudi občini Ruše in Pesnica.

Neustrezna sestava gospodarskih dejavnosti je bila vsekakor ena največjih težav mariborskega gospodarstva. Sredi osemdesetih let je namreč več kot 60 odstotkov dohodkov mariborsko gospodarstvo ustvarilo s predelovalnimi dejavnostmi, kjer sta imeli, kot že omenjeno, vodilno vlogo proizvodnja vozil in tekstilna industrija. S krizo v teh dveh panogah je prišlo do resnih težav v mariborskem gospodarstvu, saj je ob razpadu jugoslovanske države velik del trga izgubila predvsem proizvodnja investicijske opreme in tekstila. Poudariti je treba, kot je ugotovila Lučka Lorber, da se je glavni pretres v mariborskih predelovalnih dejavnostih zgodil nekaj let pred osamosvojitvijo in prva leta po njej. Mariborsko gospodarstvo je doživelo šok že leta 1988, ko je drastično začel padati delež proizvodnje v sektorju proizvodnje vozil. Jugoslovanska vojska je namreč tega leta skoraj v celoti prenehala kupovati pri mariborskih podjetjih, nato je Slovenija z osamosvojitvijo izgubila še civilni del jugoslovanskega tržišča in s tem je bil »propad napačno vodenih in državno privilegiranih podjetij neizbežen«. ³¹

³¹ Lučka Lorber: Strukturne spremembe mariborskega gospodarstva po letu 1991, str. 66 in 69.

Slika 1: Glavni vzroki za krizo mariborskega gospodarstva in njihove posledice

| Vzroki | Posledice |
|---|--|
| <ul style="list-style-type: none">– prehod v tržno gospodarstvo– razpad jugoslovanskega trga– izguba vzhodnega trga (razpad Sveta za evropsko vzajemnost)– zalivska vojna– neustrezno prestrukturiranje– prepočasna tehnološka posodobitev– pomanjkanje svežega kapitala in investicij– namenjanje državnih subvencij za ohranitev delovnih mest, ne pa za prestrukturiranje proizvodnje | <ul style="list-style-type: none">– padec industrijske proizvodnje– visoka brezposelnost– stečaji in likvidacije podjetij– izseljevanje prebivalstva iz mesta Maribor– počasno oživljanje in okrevanje |

Vir: Različna dokumentacija. Ki sta jo izdali Mestna občina Maribor in mestna uprava; Lučka Lorber: Strukturne spremembe mariborskega gospodarstva po letu 1991. V: Revija za geografijo, 2006, št. 1, str. 63-78; Andreja Slavec: Značilnosti, vzroki in posledice deindustrializacije v Mariboru. V: Gospodarska problematika slovenskega alpskega sveta in slovenskih mest, št. 11. (ur. Marijan M. Klemenčič). Ljubljana 1995, str. 172-178.

Obdobje po osamosvojitvi - propadanje nekoč največjih tovarn, brezposelnost in izseljevanje prebivalcev

Z osamosvojitvijo Slovenije, razpadom enotnega jugoslovanskega trga in z izgubo vzhodnega (SEV) trga ter s prehodom na tržno gospodarstvo se je kriza samo še poglobila. Mariborska industrija je zašla v veliko krizo, največji vzrok pa je tičal v dejstvu, da je le ta slonela na gigantskih podjetjih, ki so začela propadati, kar je sprožilo plaz negativnih učinkov – padec proizvodnje, visoko brezposelnost in posledično veliko socialno ogroženost.³² Po letu 1991 je v mariborskem gospodarstvu prišlo do velikih sprememb v strukturi gospodarskih podjetij, v strukturi prihodkov gospodarstva in v proizvodnji po dejavnostih. Delež industrije v prihodku mariborskega gospodarstva je strmo padal v obdobju 1989-1991 (s 60,4 na 45,5 odstotka) in zmerneje po letu 1991 (leta 1996 je delež industrije v prihodku znašal 38,2 odstotka). Padec industrijske proizvodnje je imel

³² Lučka Lorber: Strukturne spremembe mariborskega gospodarstva po letu 1991, str. 63-78.

odločilno vlogo v gospodarskem nazadovanju Maribora v primerjavi z republiškim. Najmanjši padec v prihodkih gospodarstva je Maribor doživel leta 1993. Rezultat razmeroma nizkega padca dohodka v slovenskem gospodarstvu je bila uspešna rast dohodka trgovine. Po letu 1993 beleži rast dejavnost finančnih storitev, kar je bilo v veliki meri posledica aktiviranja več malih podjetij, ki so potrebovala finančni servis. Odstopanje od normalne rasti prihodka dejavnosti promet in zveze leta 1995 je bila posledica prenosa sedeža Pošte Slovenije iz Ljubljane v Maribor.³³ Podatki kažejo, da je bilo leta 1991 v mariborski industriji zaposlenih 28.397 delavcev ali samo 724 delavcev več kot leta 1961. Po letu 1987, ko je industrija dosegla največje število zaposlenih, to je bilo 38.510 delavcev, pa se je začelo obdobje hitrega nazadovanja števila zaposlenih. V primerjavi z letom 1987 je bilo število delavcev leta 1991 manjše za 10.113, leta 1993 pa za 13.296, ko je bilo zaposlenih še 25.214 delavcev. Ti podatki kažejo, da je industrijska podjetja zapustil vsak četrty delavec, saj se je njihovo število zmanjšalo za 26,26 odstotka. Največji upad je bil v letih 1990 in 1991. Po letu 1987 se je tudi v slovenski industriji začelo zmanjševati število zaposlenih v industriji, vendar veliko manj kot v Mariboru. V štirih letih se je v Sloveniji število zaposlenih zmanjšalo za 15,09 odstotka, vendar močnejše šele po letu 1991. V Mariboru pa ni nazadovalo samo število industrijskih delavcev, ampak tudi delež industrije v ustvarjenem družbenem proizvodu. Ta se je znižal od 50,46 odstotka leta 1987 na samo 43,47 odstotka leta 1990. Po letu 1987 je torej začel slabeti tudi ekonomski pomen industrije v okviru mestnega gospodarstva.³⁴ O rasti brezposelnosti priča tudi podatek, da se je septembra število brezposelnih povzpelo na 8537, kar je pomenilo povečanje za 55,8 odstotka glede na povprečje leta 1990. Tudi razmerje med upokojenci in zaposlenimi v družbenem sektorju in zunaj njega se je poslabševalo na škodo zaposlenih in je bilo konec avgusta 1991 1 : 2,3, kar je pomenilo, da sta morala 2,3 delavca delati za enega upokojenca (to razmerje na državni ravni je bilo 1 : 2,1).³⁵

Iz tabele 2 je razvidno, da se je število brezposelnih oseb v MO Maribor v obdobju 1995-2004 sicer zmanjševalo, naraščal pa je delež brezposelnih žensk (leta 1999 je bil delež brezposelnih žensk 52,6 odstotka, leta 2004 pa 54,1 odstotka) in delež brezposelnih oseb s V., VI. in VII.-VIII. stopnjo

³³ Lučka Lorber: Gospodarska tranzicija Slovenije v procesu globalizacije, str. 133-166.

³⁴ Andreja Slavec: Značilnosti, vzroki in posledice deindustrializacije v Mariboru. V: Marijan M. Klemenčič (ur.): Gospodarska problematika slovenskega alpskega sveta in slovenskih mest: št. 11. Ljubljana 1995, str. 172.

³⁵ Statistične informacije, Občina Maribor, Zavod za planiranje in urbanistično načrtovanje, 7. 11. 1991, št. 21, str. 4.

Tabela 2: Brezposelne osebe v MO Maribor glede na izobrazbeno strukturo v letih 1995-2004

| Leto | Število | | Delež od vseh glede na stopnjo izobrazbe v % | | | | |
|------|---------|--------|--|-------------|------|-----|---------------|
| | vsi | ženske | I. in II. | III. in IV. | V. | VI. | VII. in VIII. |
| 1995 | 13.961 | 6794 | 38,5 | 28,4 | 27,1 | 4,2 | 1,9 |
| 1996 | 14.500 | 7028 | 38,5 | 29,4 | 26,2 | 3,9 | 2,1 |
| 1997 | 14.242 | 7092 | 39,2 | 29,8 | 25,8 | 3,5 | 1,7 |
| 1998 | 13.924 | 7065 | 39,5 | 29,2 | 26,1 | 3,5 | 1,7 |
| 1999 | 11.100 | 5843 | 38,9 | 29,6 | 26,5 | 3,2 | 1,7 |
| 2000 | 10.444 | 5556 | 39 | 30,1 | 26,4 | 2,9 | 1,6 |
| 2001 | 10.269 | 5434 | 39,8 | 29,4 | 26 | 2,9 | 1,9 |
| 2002 | 9659 | 5073 | 39,8 | 29,5 | 25,5 | 2,4 | 2,7 |
| 2003 | 8553 | 4608 | 36,4 | 27,2 | 29,9 | 2,7 | 3,8 |
| 2004 | 7728 | 4182 | 33,3 | 27,1 | 32,2 | 3 | 4,4 |

Vir: Informacija o mariborskem gospodarstvu za leti 1999 in 2000, MO Maribor, Mestna uprava, Oddelek za gospodarske dejavnosti, 2001, str. 27; Informacija o gospodarskih gibanjih v Mestni občini Maribor, MO Maribor, Mestna uprava, Oddelek za gospodarske dejavnosti, 31. 1. 2005, str. 23.

* Od leta 1998 brez občin Miklavž na Dravskem polju in Hoče-Slivnica.

izobrazbe. Zmanjševal pa se je delež brezposelnih s I. in II., III. in IV. stopnjo izobrazbe.³⁶ Eden od razlogov, da povezave s tujim kapitalom niso bile uspešne, je bil tudi državni intervencionizem. Dotacije za ohranjanje delovnih mest so imele ravno nasprotni učinek od pričakovanega. Državne subvencije so šle za sanacijo likvidnosti in plače zaposlenih. Podjetja so zapadla v tako imenovani efekt »glej in čakaj«. Gibanje števila zaposlenih v industriji se je sicer po letu 1994 umirilo. Konstantno padanje števila zaposlenih se je pa nadaljevalo v tekstilni industriji. Število brezposelnih je sicer naglo naraslo po letu 1989, ko je mariborska industrija hitro nazadovala. Delež brezposelnih se je gibal med 22 in skoraj 24 odstotki. Republiško povprečje je bilo približno 14 odstotkov. Delež dolgotrajno brezposelnih je bil približno 10 odstotkov nad republiškim povprečjem.³⁷ Problematika brezposelnih se je med drugim kazalav stavkah delavcev, žal pa sistematičnega zbiranja podatkov o stavkah in delovnih sporih ni bilo. Potreba po sistematičnem zbiranju podatkov o stavkah in delovnih sporih je postala

³⁶ Informacija o gospodarskih gibanjih v Mestni občini Maribor, MO Maribor, Mestna uprava, Oddelek za gospodarske dejavnosti, 31. 1. 2005, str. 23; Statistične informacije, Upravna enota Maribor, 1995, št. 8.

³⁷ Lučka Lorber: Gospodarska tranzicija Slovenije v procesu globalizacije, str. 133-166.

izrazitejša šele po vstopu v EU. Sicer je leta 1993 Mednarodna konferenca statistikov dela sprejela resolucijo, ki je predvidevala poenotene definicije za zbiranje tovrstnih statističnih podatkov, vendar ta resolucija v Sloveniji ni bila upoštevana in zbiranje o stavnkah ni bilo urejeno oziroma podatki, ki so na voljo, niso dovolj kredibilni. Za svoje potrebe je podatke zbirala le Zveza svobodnih sindikatov Slovenije (ZSSS), a le o stavnkah, ki jih je v podjetjih organizirala sama oziroma njeni sindikati dejavnosti. V Sloveniji je sicer leta 1991 bil sprejet Zakon o stavnki,³⁸ nov zakon, ki se je dotikal te problematike, pa je bil sprejet šele aprila 2006.³⁹ Slednji je vendarle med drugim zahteval, da mora vsak delodajalec, pri katerem je bila stavka ali je tekla arbitražna delovnega spora, na SURS (Statistični urad Slovenije) poslati izpolnjen, za ta namen predviden, obrazec. Kljub vsemu dodajmo, da se je po podatkih (za celotno Slovenijo), ki so na voljo, glavni stavkovni val odvil v letih 1991-1997, ko je bilo vsako leto, razen leta 1997, organiziranih več kot 100 stavnk. Leta 1998 je to število drastično upadlo in se do leta 2002 še zmanjševalo.⁴⁰

41...../*

Standard v občini je bil pod slovenskim povprečjem, kar se je na primer kazalo tudi v višini plač. Najnižje plače so bile v gospodarstvenem sektorju. Povprečna neto plača v podjetjih in drugih organizacijah je bila oktobra leta 1994 natančno 62.892 SIT (RS 65.284), v gospodarstvu 56.151 SIT (RS 60.207) in v negospodarstvu 81.747 (RS 81.373).⁴² Po letu 1991 so se mnogo ljudje odselili iz mesta Maribor. Po podatkih se je le približno tretjina prebivalstva iz mesta preselila v okolico Maribora, med preostalima dvema tretjinama se jih je del preselil v širšo Podravske regije, pomemben del pa tudi v Osrednjo slovensko regijo (Ljubljana z okolico).

³⁸ Uradni list SFRJ, 5. 4. 1991, št. 23.

³⁹ Zakon o evidencah na področju dela in socialne varnosti (ZEPDSV), Uradni list RS, 14. 4. 2006, št. 40.

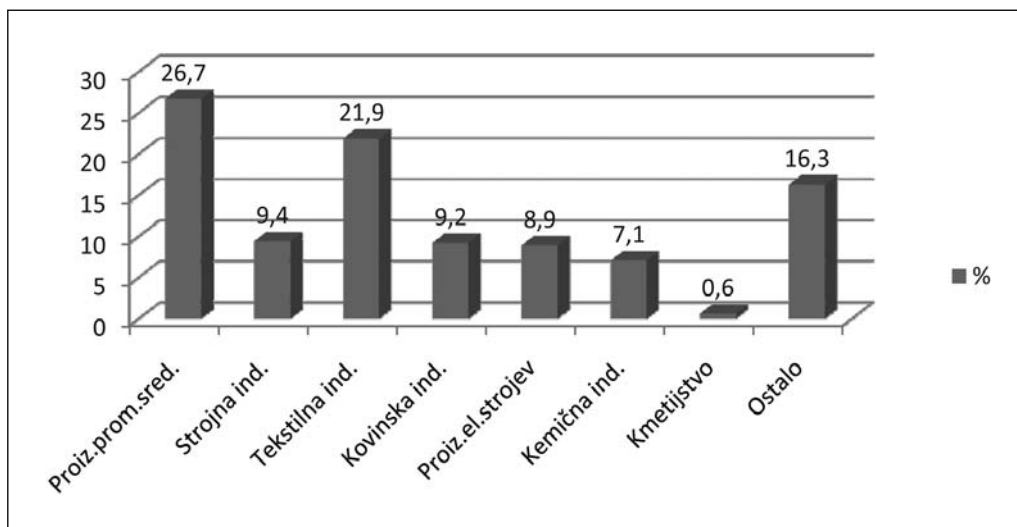
⁴⁰ Informacija o statističnem raziskovanju o stavnkah (za leto 2008), SURS; ZSSS.

41...../*

⁴² Statistične informacije, Upravna enota Maribor, 3. 1. 1995, št. 1, str. 9.

Slednja z delovnimi mesti, ki jih je (in še vedno je tako) v Mariboru primanjkovalo, privlači predvsem visokošolsko izobražene kadre. Posledično se je tako gospodarska in socialna razlika med prestolnico in drugimi regionalnimi središči povečevala.⁴³

Graf 4: Struktura izvoza po panogah dejavnosti leta 1993



Vir: Maribor v številkah 1994, Izvršni svet skupščine občine Maribor, Oddelek za gospodarstvo, str. 29.
* Vključeni sta tudi občini Ruše in Pesnica.

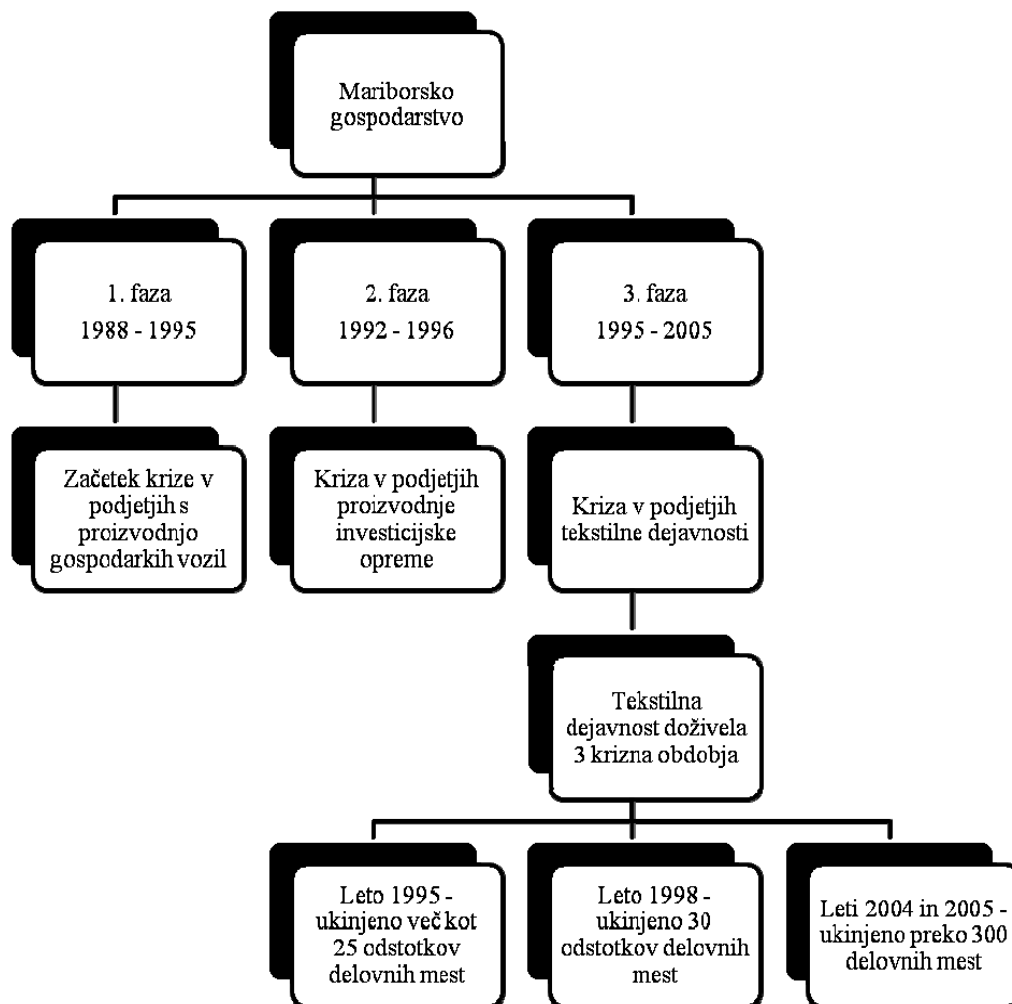
V začetku devetdesetih let je prišlo tudi do izrazitega padca tako izvoza kot uvoza. Kljub vsem prizadevanjem za povečanje izvoza je mariborsko gospodarstvo v prvih devetih mesecih leta 1991 izvozilo za 147 milijonov ameriških dolarjev oziroma kar za 21,3 odstotka manj kot v enakem obdobju leta 1990. Zanimivo je, da se je izvoz na državni ravni v enakem obdobju zmanjšal »le« za 8 odstotkov. Tudi pri uvozu je mariborsko gospodarstvo dosegalo skromnejše rezultate kot država, saj se je uvoz v prvih devetih mesecih leta 1991 zmanjšal za 13,8 odstotka, na državni ravni pa za 5 odstotkov.⁴⁴ Že leta 1992 pa je mariborsko gospodarstvo izvozilo za 72,3 odstotka in uvozilo za 53,1 odstotka več blaga kot leto prej. Po področjih dejavnosti je kar 81,9 odstotka celotnega občinskega izvoza ustvarila industrija, ki je imela največji delež tudi pri uvozu.⁴⁵

⁴³ Uroš Horvat: Razvoj prebivalstva v mestu Maribor v obdobju med letoma 1981-2002. V: Revija za geografijo, 2006, št. 1, str. 59.

⁴⁴ Statistične informacije, Občina Maribor, Zavod za planiranje in urbanistično načrtovanje, 10. 12. 1991, št. 26, str. 4.

⁴⁵ Statistične informacije, Občina Maribor, Zavod za planiranje in urbanistično načrtovanje, 12. 2. 1993, št. 15, str. 4.

Slika 2: Obdobja večjih kriz mariborskega gospodarstva med tranzicijo

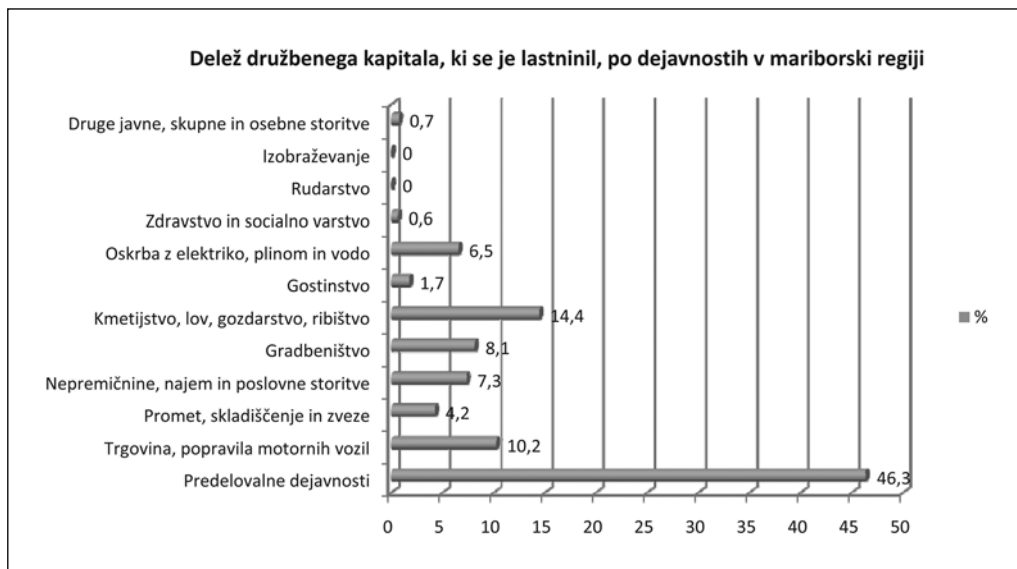


Vir: Lučka Lorber: Strukturne spremembe mariborskega gospodarstva po letu 1991. V: Revija za geografijo, 2006, št. 1, str. 74-75; Informacija o gospodarskih gibanjih v Mestni občini Maribor, MO Maribor, Mestna uprava, Oddelek za gospodarske dejavnosti, 31. 1. 2005.

Po letu 1998 se je začelo obdobje pomembnih sprememb v gospodarski rasti (v letu 1998 2,8-odstotna letna rast), ki so bistveno vplivale na povečanje zaposlenosti in zmanjšanje brezposelnosti. Industrija si je opomogla, se prestrukturirala in vzpostavila nova strateška partnerstva, poleg nje pa se je zelo razvijal storitveni sektor. Maribor je pridobil vse bolj uravnoteženo zaposlitveno strukturo. Struktura mariborskega gospodarstva malo pred formalnim zaključkom tranzicije, natančneje na dan 31.

decembra 2003, se je bistveno razlikovala od tiste iz začetka devetdesetih. V mariborski občini je bilo registriranih 8087 poslovnih subjektov, kar je predstavljalo 43,8 odstotka vseh poslovnih subjektov v Podravju in 5,7 odstotni delež na ravni celotne Slovenije. Največ je bilo gospodarskih subjektov na področju trgovine, popravil motornih vozil in izdelkov široke potrošnje, sledili področje poslovanje z nepremičninami, najem in poslovne storitve, na tretjem mestu pa so bile predelovalne dejavnosti. Po velikosti so leta 2003 prevladovali male gospodarske družbe s kar 95-odstotnim deležem, velike pa so imele le 2,1 odstotni delež.⁴⁶ Po poročilu Agencije Republike Slovenije za prestrukturiranje in privatizacijo iz leta 1999, torej po koncu šest let trajajočega procesa lastninskega preoblikovanja, ki se je formalno končalo z Zakonom o zaključku lastninjenja in privatizaciji pravnih oseb v lasti Slovenske razvojne družbe,⁴⁷ se je glede na dejavnosti v mariborski regiji največji delež družbenega kapitala lastnil v predelovalnih dejavnostih (46,3 odstotkov), sledili so kmetijstvo, lov, gozdarstvo

Graf 5: Delež olastninjenega družbenega kapitala v mariborski regiji, po dejavnostih



Vir: Lastninsko preoblikovanje slovenskih podjetij, Poročilo o delu Agencije RS za prestrukturiranje in privatizacijo, Agencija RS za prestrukturiranje in privatizacijo. Ljubljana 1999, str. 150.

⁴⁶ Informacija o gospodarskih gibanjih v Mestni občini Maribor, MO Maribor, Mestna uprava, Oddelek za gospodarske dejavnosti, 31. 1. 2005, str. 5-6.

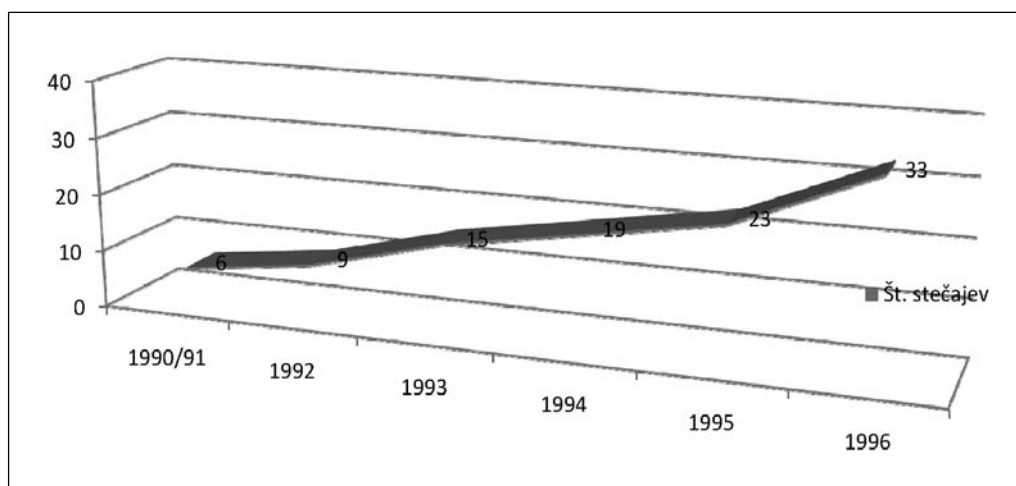
⁴⁷ Uradni list RS, 16. 4. 1998, št. 30.

in ribištvo (14,4 odstotkov) ter trgovina in popravila motornih vozil (10,2 odstotkov), kar je razvidno iz grafa 5.⁴⁸

Zlomi in stečaji mariborskih podjetij

V Sloveniji je z osamosvojitvijo, s preходом v tržno gospodarstvo in z izgubo nekdanjih jugoslovanskih trgov prišlo do številnih stečajev, ki so sprva prizadeli velike sisteme, pozneje pa tudi manjša podjetja. Po mnenju gospodarstvenikov je bilo najbolj prizadeto ravno gospodarstvo v Mariboru in regiji, zlasti še zaradi zlomov velikih industrijskih, gradbenih in trgovskih velikanov. Od leta 1989, ko je bil zabeležen stečaj prvega večjega podjetja (Lilet), je postopoma začelo naraščati število stečajev mariborskih podjetij. V letih 1990 in 1991 je bilo skupaj uvedenih 6 stečajev, leta 1992 se je stečajni postopek začel v 9 podjetjih, leta 1993 v 15 podjetjih in leta 1994 v 19 podjetjih. Najbolj so Maribor na gospodarskem in socialnem področju zaznamovali stečaji leta 1995 (23 stečajev, med drugim tudi v podjetjih Metalna Mio, Metalna TPI, TVT Termex, Merinka Melinda in GZP Mariborski tisk) in leta 1996 (33 novih stečajev, med drugim tudi v podjetjih

Graf 6: Število stečajev mariborskih podjetij v letih 1990-1996



Vir: Informacija o mariborskem gospodarstvu za leti 1999 in 2000, MO Maribor, Mestna uprava, Oddelek za gospodarske dejavnosti, 2001, str. 21-24.

⁴⁸ Lastninsko preoblikovanje slovenskih podjetij: Poročilo o delu Agencije RS za prestrukturiranje in privatizacijo. Ljubljana 1999, str. 150.

SGP Stavbar Megrad, EM Hidromontaža, TAM, Tekstilna tovarna Maribor, Jeklotehna in PIK Exclusive), ko je delo izgubilo največ delavcev.

Stečajni so se nadaljevali tudi v naslednjih letih. Leta 1998 je 0,2 odstotka mariborskih podjetij – z njihovim stečajem je izgubilo delo 2,3 odstotka vseh zaposlenih v občini, ustvarilo 1,4 odstotka vseh prihodkov, te družbe pa so imele v lasti 1,1 odstotka vseh sredstev. Največje odstopanje od slovenskega povprečja je bilo predvsem pri številu zaposlenih, ki so izgubili delo v teh podjetjih. Leta 1999 je na novo odprlo stečajni račun 21 gospodarskih družb s sedežem v mariborski občini, leto pozneje pa se je začel stečajni postopek v 37 mariborskih podjetjih.⁴⁹ Naj povemo, da so bili nekateri stečajni postopki zelo dolgotrajni. V mariborski Hidromontaži so stečaj objavili na isti dan kot v TAM-u, torej v začetku junija 1996, a stečajni postopek leta 2009 še vedno ni bil zaključen. Kot zanimivost ob stečaju Hidromontaže še podatek, da so delavci izvedeli za stečaj zjutraj ob prihodu na delo. Čeprav je bil nekako pričakovano, pa je bil vseeno za številne zaposlene hud šok.⁵⁰

V nadaljevanju je predstavljena uspešnost mariborskih podjetij na prelomu tisočletja oziroma ob koncu devetdesetih let. Po prihodkih ni bilo nobenega mariborskega podjetja med 20 najuspešnejšimi slovenskimi podjetji, po čistem dobičku pa niti ne med 30. Kljub temu je bil zabeležen napredek. Tabela 3 prikazuje uvrstitve mariborskih podjetij na lestvici 300 najboljših slovenskih podjetij glede na prihodke in čisti dobiček v letu 1999. Leta 1999 je bilo v mariborskem gospodarstvu zaposlenih 38.417 delavcev ali 8,3 odstotka vseh delavcev v Sloveniji. Ustvarjenih je bilo 473,059 milijonov SIT prihodkov ali 6 odstotkov vseh prihodkov v Sloveniji. Pri tem je treba dodati, da so več kot polovico prihodkov ustvarile velike družbe. Mariborska podjetja so dosegla 12.874 milijonov SIT čistega dobička, kar je predstavljalo 5-odstotni delež v državi. Treba je poudariti, da sta se prihodek in čisti dobiček mariborskih podjetij iz leta v leto izboljševala. V primerjavi z letom prej je bil čisti dobiček mariborskih podjetij višji za 41,3 odstotka.⁵¹

⁴⁹ Informacija o mariborskem gospodarstvu za leto 1999 in 2000, MO Maribor, Mestna uprava, Oddelek za gospodarske dejavnosti, 2001, str. 21-24.

⁵⁰ Nina Gostenčnik: Hidromontaža skozi čas (1948-1998). V: Slavica Tovšak et al. (ur.): Hidromontaža Maribor skozi čas: Arhivsko gradivo mariborskega gospodarstva v Pokrajinskem arhivu Maribor: Spominski zbornik. Maribor 2009, str. 25-26.

⁵¹ Informacija o mariborskem gospodarstvu za leti 1999 in 2000, MO Maribor, Mestna uprava, Oddelek za gospodarske dejavnosti, 2001, str. 6-7.

Tabela 3: Mariborska podjetja na lestvici 300 največjih slovenskih podjetij po doseženih prihodkih in čistem dobičku leta 1999⁵²

| Podjetje | Dejavnost | Prihodki v tisoč SIT | Število zaposlenih | Uvrstitev |
|------------------------------|------------------------|----------------------|--------------------|-----------|
| Elektro Maribor, d.d. | distribucija elektrike | 27.611.560 | 987 | 24 |
| Pošta Slovenije, d.o.o. | poštne storitve | 27.233.781 | 5461 | 26 |
| Henkel Slovenija, d.o.o. | kemična | 14.705.781 | 584 | 61 |
| Mariborska livarna, d.d. | kovinska | 8.774.080 | 868 | 115 |
| Dravske elektrarne, d.o.o. | proizvodnja elektrike | 7.774.156 | 350 | 131 |
| Mercator Klas trgovina, d.d. | trgovina | 6.488.567 | 392 | 161 |
| Mariborska mlekarna, d.d. | živilska | 6.424.112 | 232 | 164 |

| Podjetje | Dejavnost | Čisti dobiček v tisoč SIT | Čisti dobiček na zaposlenega v tisoč SIT | Uvrstitev |
|-------------------------------|---------------------------|---------------------------|--|-----------|
| Dravske elektrarne, d.o.o. | proizvodnja elektrike | 870.328 | 2418 | 33 |
| Terme Maribor, d.o.o. | turizem | 430.764 | 997 | 80 |
| Cestno podjetje Maribor, d.d. | gradbeništvo | 233.050 | 443 | 138 |
| Henkel Ecolab, d.o.o. | kemična ind. | 212.682 | 2.445 | 155 |
| ISS Servisystem d.o.o. | trgovina, storitve | 200.051 | 185 | 166 |
| Henkel Slovenija, d.o.o. | kemična ind. | 189.758 | 315 | 172 |
| Vesna, d.d. | proizvodnja akumulatorjev | 176.052 | 601 | 186 |

Vir: Informacija o mariborskem gospodarstvu za leti 1999 in 2000, MO Maribor, Mestna uprava, Oddelek za gospodarske dejavnosti, 2001, str. 6.

⁵² Leta 2003 so bila najuspešnejša mariborska podjetja glede na prihodke: Pošta Slovenije, d.d., Elektro Maribor, d.d., in Henkel Slovenija, d.o.o.. Glede na čisti dobiček pa so bila na prvih treh mestih Pošta Slovenije, d.o.o., Henkel Slovenija, d.o.o., in Dravske elektrarne MB, d.o.o..

TAM – od giganta in ponosa do agonije in stečaja

Nekaj več besed se spodobi nameniti gigantu in ponosu ne samo mariborske, temveč tudi slovenske in jugoslovanske industrije sploh, ki bo ostal v slovenski zgodovini zapisan z velikimi črkami. V mislih imamo seveda Tovarno avtomobilov Maribor (v nadaljevanju TAM). Začetek TAM-a sega v obdobje po drugi svetovni vojni. Ustanovljen je bil leta 1947, temelje za proizvodnjo na Tezmem pa so postavili Nemci že leta 1941, ko so zasedli Maribor. Žal je bila tako kot za mnoga druga podjetja tudi za TAM usodna tranzicija. TAM-ova uspešnost, ki je trajala do osemdesetih let prejšnjega stoletja, se je v naslednjem desetletju prevesila v obdobje sanacij, preoblikovanj, iskanj rešitev znotraj tovarne in s pomočjo države, razpada trga in države. Velike politične in gospodarske spremembe po letu 1990 so pripeljale do reorganizacije podjetja in ustanovitve več manjših podjetij, ki so nadaljevale proizvodni program nekdanje tovarne.⁵³ Treba je poudariti, da se je uspešnost TAM-a, vidna do osemdesetih let prejšnjega stoletja, »v naslednjem desetletju prevesila v krizno obdobje, to je obdobje sanacij, preoblikovanj, iskanj rešitev znotraj tovarne in s pomočjo države, razpada tržišča in države«.⁵⁴

Družbeno podjetje TAM, p.o.,⁵⁵ ki je nastalo leta 1989 z združitvijo-takratnih delovnih organizacij Tovarna avtomobilov in motorjev Maribor in TAM Avtotrgovina, se je ob koncu leta 1990 preoblikovalo v delniško družbo v družbeni lasti TAM, d.d..⁵⁶ Sočasno z ustanovitvijo TAM, d.d., kot krovne družbe je družbeno podjetje TAM, p.o., z razdelitvijo svojih sredstev, pravic in obveznosti v obliki kapitalskih vložkov ustanovilo še 10 odvisnih družb, celotno vrednost podjetja TAM, p.o., ki je vključevala tudi kapitalске naložbe v novoustanovljene odvisne družbe, pa kot edini ustanovitelj vložilo v novoustanovljeno krovno družbo (holding podjetje). Družba TAM, d.d., je kot pravna naslednica družbenega podjetja TAM, p.o., prevzela vsa upravljavska in lastninska upravičenja v odvisnih družbah, ki jih je ustanovilo podjetje TAM, p.o.. Na podlagi konverzije upniških terjatev v kapitalске vložke se je delniška družba v družbeni lasti TAM, d.d.,

⁵³ TAM – ugasli slovenski ponos. Več na: RTV SLO, <http://www.rtvlo.si/zabava/avtomobilizem/tam-ugasli-slovenski-ponos/194172>, (pridobljeno 4. 7. 2009).

⁵⁴ Slavica Tovšak: Šest desetletij od začetkov Tovarne avtomobilov Maribor. V: Tovarna avtomobilov Maribor, Sledovi mariborskega gospodarstva v arhivskem gradivu Pokrajinskega arhiva Maribor: 60 let – spominski zbornik (ur. Slavica Tovšak). Maribor 2007, str. 3-8.

⁵⁵ p.o. – prodajna (poslovna) organizacija.

⁵⁶ d.d. – delniška družba.

leta 1992 preoblikovala v delniško družbo v mešani lasti TAM, d.d.. V delniškem kapitalu je bil delež lastnih delnic družbe (družbeni kapital) 83,7 odstotka, delež ustanoviteljskih delnic v lasti Republike Slovenije 10,85 odstotka, delež vseh drugih ustanoviteljskih delnic (30 ustanoviteljev) pa 5,45 odstotka.⁵⁷ Aprila leta 1995 je upravni odbor TAM-a izvedel kadrovske spremembe na vrhu. Posamezni člani uprave so pokrivali ključne podjetniške funkcije. Do spremembe prišlo tudi v upravnem odboru, v katerega je Ministrstvo za gospodarstvo Vlade Republike Slovenije imenovalo ljudi po lastnem izboru. Država je postavljala tudi nove predsednike uprave in tako so TAM v tem obdobju vodili ljudje »od zunaj«, kot je zapisal Martin Prašnički v spominskem zborniku ob 60-letnici nastanka tega giganta. TAM-a ni mogel rešiti niti posebni zakon iz leta 1995, ki naj bi zagotovil nekaj obratnih sredstev za zagon proizvodnje, saj so po teh sredstvih najprej planile banke upnice, ostanek teh sredstev pa je v TAM prihajal z zamudami in je »izčrpanemu gospodarskemu sistemu lahko samo še olajšalo bolečine pred smrtjo«.⁵⁸ Agencija Republike Slovenije za prestrukturiranje in privatizacijo je dne 29. decembra 1995 sprejela sklep o lastninskem preoblikovanju podjetja TAM, d.d., s prenosom 40 odstotkov lastnih delnic na sklade in s prenosom 60 odstotkov lastnih delnic na Sklad RS za razvoj. Prenos družbenega kapitala na Slovenski odškodninski sklad, Kapitalski sklad pokojninskega in invalidskega zavarovanja ter Sklad RS za razvoj v sodni register ni bil vpisan.⁵⁹ Ekipa Sklada za razvoj je še pred formalnim prevzemom večinskega dela premoženja v TAM-u posnela položaj v podjetju in na tej podlagi ocenila, da TAM-a v takratni obliki ter v celoti ni mogoče sanirati, saj bi zato potrebovali preveč denarja, ki pa ga je podjetje potrebovalo takoj. Sklad je tako na TAM-ovi skupščini za krovno podjetje predlagal stečaj.⁶⁰ S sklepom Okrožnega sodišča v Mariboru je bil tako dne 3. junija 1996 nad dolžnikom TAM, d.d., začel stečajni postopek.⁶¹ Le ta se je končal šele po trinajstih letih, 6. maja 2009. Razplet državne sanacije TAM-a je bil tak: v obdobju od leta 1996 do leta 2004 je država iz držav-

⁵⁷ MARIBOR, družba za upravljanje in financiranje podjetij d.d. v stečaju, Maribor, Ptujška cesta 184. Več na: <http://www.sigov.si/arlpp/TAMMB.doc> (pridobljeno 1. 8. 2009).

⁵⁸ Martin Prašnički: Oris glavnih razvojnih mejnikov in proizvodov Tovarne avtomobilov Maribor. V: Tovarna avtomobilov Maribor, Sledovi mariborskega gospodarstva v arhivskem gradivu Pokrajinskega arhiva Maribor: 60 let – spominski zbornik (ur. Slavica Tovšak). Maribor 2007, str. 31-33.

⁵⁹ TAM MARIBOR, družba za upravljanje in financiranje podjetij d.d. v stečaju, Maribor, Ptujška cesta 184. Več na: <http://www.sigov.si/arlpp/TAMMB.doc> (pridobljeno 1. 8. 2009).

⁶⁰ V: Agens: časopis za privatizacijo, prestrukturiranje in razvoj, Agencija Republike Slovenije za privatizacijo in prestrukturiranje, Sklad Republike Slovenije za razvoj, maj 1996, št. 34, str. 2-4. Dalje: Agens.

⁶¹ TAM MARIBOR, družba za upravljanje in financiranje podjetij d.d. v stečaju, Maribor, Ptujška cesta 184. Več na: <http://www.sigov.si/arlpp/TAMMB.doc> (pridobljeno 1. 8. 2009).

nega proračuna poravnala 98,7 milijona evrov poroštvenih obveznosti do bank (skupaj plačilo obrokov glavnice in obresti). Ker se je junija 1996 začel stečajni postopek v TAM-u in Avtomontaži Bus, so se banke z zapadlimi terjatvami obrnile na državo in pri državnem proračunu unovčile poroštva za skupno 98,7 milijona evrov. Država je na drugi strani prijavila terjatve iz unovčenih državnih poroštev v stečajnem postopku omenjenih družb. Po končanem stečajnem postopku in razdelitvi stečajne mase je državi uspelo izterjati le 12,3 milijona evrov zapadlih terjatev. To pa pomeni, kot je zapisal ekonomist Stanislav Kovač, da smo na koncu davkoplačevalci iz državnega proračuna plačali kar dobrih 86 milijonov evrov bančnih dolgov TAM-a in Avtomontaže Bus.⁶² Ob organiziranju holding podjetja leta 1990 je bilo poleg krovne družbe TAM, d.d., ustanovljenih še 10 njenih odvisnih družb, od tega tri kot delniške družbe in sedem kot družbe z omejeno odgovornostjo (TAM Bus, d.d., TAM Trade, d.d., TAM Mednarodna trgovina, d.d., TAM Gospodarska vozila, d.o.o.,⁶³ TAM Motor, d.o.o., TAM Razvojno tehnični inštitut, d.o.o., TAM Tehnološka oprema, d.o.o., TAM Inženiring in vzdrževanje, d.o.o., TAM Metalurgija, d.o.o., in TAM Stanovanja, d.o.o.). V revidiranem obdobju so imele status odvisnih družb še štiri družbe, ki so bile v večinski lasti družbenega podjetja TAM, p.o., že pred preoblikovanjem v delniško družbo (TAM Konsignacija, d.o.o., TAM Tronic, d.o.o., TAM STP, d.o.o., in Avtoleasing TAM, d.d.), ter družba, ki jo je z večinskim deležem ustanovila družba TAM, d.d., leta 1992 (TAM Informacijska tehnologija). Po prodaji vseh delnic družbe Avtoleasing TAM, d.d., leta 1994 niti družba TAM, d.d., niti nobena od njenih odvisnih družb ni imela lastniškega deleža v tej družbi. V večinski lasti odvisnih družb pa sta bili dve družbi v Sloveniji (TAM Bus Radgona, d.o.o., in TAM Avto, d.o.o.) ter šest družb v tujini (TAM Zagreb na Hrvaškem, TAM Sarajevo v BIH, TAM Komerc v Makedoniji, TAM Deutschland v Nemčiji, TAM USA v ZDA in TAM Bus Slovakia na Slovaškem). Nekdanji prodajni organizaciji v Beogradu in Novem Sadu sta predstavljali del odvisne družbe TAM Trade, d.o.o., Krovna družba TAM, d.d., je imela v razmerju z odvisnimi družbami nadrejeni položaj v celotnem obdobju od organiziranja holding podjetja do uvedbe stečaja. Državni zbor RS je marca leta 1995 sprejel Zakon o ukrepih za sanacijo gospodarskega položaja TAM Maribor,

⁶² Stanislav Kovač: Kdo nam spet TAM krade? Več na: Finance.si, http://www.finance.si/247398/Public_enemy_Kdo_nam_TAM_spet_krade (pridobljeno 10. 8. 2009).

⁶³ d.o.o. – družba z omejeno odgovornostjo.

d.d., in njegovih odvisnih družb ter Avtomontaže AM Bus, d.o.o., Ljubljana (ZSTAMA),⁶⁴ ki je bil pozneje še spremenjen in dopolnjen. ZSTAMA je določal ukrepe in urejal postopke, potrebne za izvedbo sanacijskega programa poslovnega sistema TAM. S ciljem, da se prenos obveznosti v javni dolg na podlagi predvidenega stečaja družbe TAM, d.d., in njenih odvisnih družb čim bolj omeji, sta (na podlagi zadolžitve Vlade RS in njenega gospodarskega kolegija) RS, Ministrstvo RS za gospodarske dejavnosti in Sklad RS za razvoj v drugem četrtletju leta 1996 začela dejavnosti za ustanovitev novih družb MPP (Mariborski program prestrukturiranja), ki naj bi prevzele dejavnosti poslovnega sistema TAM skupaj z delom zaposlenih. Tri dni pred uvedbo stečajnega postopka nad družbo TAM, d.d., so sklenili najemne pogodbe (za najem poslovnih prostorov in opreme) med družbami poslovnega sistema TAM in novoustanovljenimi podjetji MPP. Ob uvedbi stečajnega postopka je približno 1200 delavcev takoj začelo delati za nedoločen ali določen čas v novih MPP podjetjih.⁶⁵ 18. aprila 2001 je bila ustanovljena Tovarna vozil Maribor (TVM), d.o.o., ki je nastala s pripojitvijo več družb. Hkrati s pripojitvijo družb so gradili novo, sodobno opremljeno tovarno. Leto 2004 označuje pomembna prelomnica v poslovanju družbe, saj je takrat skupina Viator&Vektor z nakupom večinskega lastniškega deleža postala večinski lastnik Tovarne vozil Maribor. Z vstopom V & V v lastniško strukturo so se začele intenzivne trženjske dejavnosti za pridobitev novih naročil, novih projektov in sinergijskih učinkov v skupini.⁶⁶ Na simbolni ravni je dokončno slovo Tovarne avtomobilov Maribor označila odstranitev reklamne konstrukcije logotipa tega giganta poleti 2004, ki je »krasila« vrh stavbe mariborske železniške postaje (odstraniliso jo predvsem zaradi dotrajanosti).

Poslovno-proizvodna cona Tezno: zgodba o uspehu

Po nekajletni agoniji v podjetju TAM, ki se je leta 1996 končala z začetkom stečajnega postopka, je nastala poslovno-proizvodna cona Tezno, ki je danes največji tovrstni gospodarski agregat v državi, ki ga je kot

⁶⁴ Uradni list RS, 7. 4. 1995, št. 20.

⁶⁵ TAM MARIBOR, družba za upravljanje in financiranje podjetij d.d. v stečaju, Maribor, Ptujška cesta 184. Več na: <http://www.sigov.si/arlpp/TAMMB.doc> (pridobljeno 1. 8. 2009).

⁶⁶ Spletna stran TVM, d.o.o., http://www.tvm.si/odruzbi.php?subaction=showfull&id=1163340797&archive=&start_from=&ucat=3& (pridobljeno 1. 8. 2009).

zgodbo o uspehu omenjal tudi londonski Financial Times.⁶⁷ Sklad za razvoj RS se je na stečaj dobro pripravil in v okviru tega vodil projekt MPP-Mariborski projekt prestrukturiranja. Že v začetku maja 1996 je ustanovil 13 novih podjetij za preoblikovanje TAM-a, v katerih naj bi se nadaljevala gospodarsko smotrna proizvodnja. Kot 100-odstotni lastnik je zanje zagotovil ustanovni kapital, sredstva za njihovo dokapitalizacijo in za poroštva bankam, ki bi jim odobrila posojila. Vsa podjetja so imela v nazivu oznako MPP, ki naj bi označevala skupno osnovo vseh trinajstih družb, zraslih na zdravih temeljih prejšnjega TAM-a. Pri tem projektu je sklad zasledoval tri smotre: ustvariti nova delovna mesta za delavce v TAM-u, nadaljevati del proizvodnje in hitro poiskati nove lastnike, ki bi priskrbeli dolgoročne vire za svoja podjetja. Preoblikovanje je ugodno vplivalo na poslovanje novih podjetij v okviru MPP in njihovi kupci so v večini obnovili svoja naročila ali pa so jih celo povečali. Prestrukturiranje je podobno vplivalo tudi na dobavitelje, saj se je pretrgala povezava z negotovo usodo TAM-a in je za vsemi podjetji tokrat stal Sklad za razvoj s svojim vplivom in poroštvu.⁶⁸

Cona Tezno je postala eno najhitreje razvijajočih se gospodarskih jeder, ne samo v Mariboru, temveč tudi v regionalnem in državnem merilu, ki je leta 2007 zaposlovala približno 3000 ljudi v več kot 160 pravnih subjektih. V coni Tezno danes najdemo širok spekter kovinsko-predelovalne industrije, kot so kovinska galanterija, orodjarstvo in proizvodnja specialnih strojev. Tu nastajajo deli in sklopi za nekatere največje svetovne avtomobilске proizvajalce, kakršni so Daimler Chrysler, Citroën, Peugeot, Ford in Magna Steyr. V coni beležijo tudi hitro rast storitvenih in logističnih dejavnosti. V njej so tako svoj prostor našli tudi centralni računalniški in organizacijski center Nove kreditne banke Maribor, Zavarovalnice Maribor in centralni logistični center Pošte Slovenije.⁶⁹ Ponos cone so tudi razvoj in proizvodnja imenitnih letaliških in turističnih avtobusov, zapleteni proizvodni sistemi, orodja, podjetja za računalniško programiranje in razvoj, visokotehnološke dejavnosti za varčno uporabo energije in še bi lahko naštevali.⁷⁰

⁶⁷ Gorazd Bende: Nekoč TAM, danes Cona Tezno. V: Tovarna avtomobilov Maribor, Sledovi mariborskega gospodarstva v arhivskem gradivu Pokrajinskega arhiva Maribor, 60 let – spominski zbornik (ur. Slavica Tovšak). Maribor 2007, str. 82-84. Dalje Gorazd Bende: Nekoč TAM, danes Cona Tezno.

⁶⁸ V: Agens, februar 1997, št. 43, str. 11-12.

⁶⁹ Gorazd Bende: Nekoč TAM, danes Cona Tezno, str. 82.

⁷⁰ Spletna stran MO Maribor, <http://www.maribor.si/povezava.aspx?pid=268> (pridobljeno 1. 8. 2009).

Sklepne misli

Obdobje tranzicije v mariborski občini je sprožilo veliko krizo na gospodarskem in socialnem področju. Težave so se sicer pojavile že prej, saj je mariborsko gospodarstvo nazadovalo že v osemdesetih letih. Ker se mariborska industrija ni pravočasno in ustrezno prestrukturirala, je mariborsko gospodarstvo po prehodu v tržno gospodarstvo zašlo v veliko krizo. Največji vzrok je tičal v dejstvu, da je mariborska industrija slonela na gigantskih podjetjih, ki so med tranzicijo v večji meri propadla, kar je sprožilo plaz negativnih učinkov - padec proizvodnje, veliko brezposelnost in s tem seveda hudo socialno ogroženost. Eden od razlogov za krizo je bil v dejstvu, da ni prišlo do panožnega povezovanja in usmeritve v specializirano proizvodnjo. V devetdesetih letih smo tako v Mariboru bili priča propadanju nekoč največjih tovarn (Metalna, Tovarna avtomobilov Maribor, Mariborska tekstilna tovarna, Hidromontaža, Gumarna), brezposelnosti in izseljevanju prebivalstva. Utrip mesta se je za nekaj časa tako rekoč ustavil. V primerjavi z letom 1987 je bilo leta 1991 število delavcev manjše za 10.113, leta 1993 pa za 13.296 in se je ustavilo pri številki 25.214. Ti podatki kažejo, da je industrijska podjetja zapustil vsak četrti delavec, saj se je njihovo število zmanjšalo za 26,26 odstotka. Do največjega upada je prišlo v letih 1990 in 1991. V začetku devetdesetih let sta se izrazito zmanjšala tudi izvoz in uvoz. Zaradi kriznih razmer so se mnogi prebivalci preselili v druge regije, pomemben del v osrednjo slovensko regijo (predvsem Ljubljana), posledica pa je bilo povečanje gospodarske in socialne razlike med glavnim mestom in drugimi regionalnimi središči. Po začetku krize, ki je nastopila v podjetjih s proizvodnjo gospodarskih vozil in se je nadaljevala v podjetjih proizvodnje investicijske opreme, so težave začele dušiti tudi podjetja tekstilne dejavnosti. Zadnji večji udarec je tekstilna dejavnost v Mariboru doživela leta 2009, ko je zaradi posledic globalne gospodarske krize vrata zaprlo podjetje MTT Tekstil, ki je bilo od leta 2007 v družinski lasti. Treba je poudariti, da je bilo glede na število likvidacij in stečajev podjetij v obdobju tranzicije po mnenju gospodarstvenikov najbolj prizadeto ravno gospodarstvo v Mariboru in regiji. Čas tranzicije je bil usoden tudi za ne samo mariborskega, temveč tudi slovenskega in jugoslovanskega giganta, za podjetje TAM, ki je svoj bridki konec z začetkom stečajnega postopka doživelo leta 1996. Vendarle je treba omeniti svetlo točko mariborskega gospodarstva, ki je zasvetila na pogorišču nekdanjega TAM-a. V

mislih imamo poslovno-proizvodno cono Tezno, ki je postala eno od najhitreje razvijajočih se gospodarskih jeder, ne samo v Mariboru, temveč tudi v regionalnem in državnem merilu, ki danes zaposluje približno 3500 ljudi v več kot 160 pravnih subjektih. Svetla točka mariborskega gospodarstva je vsekakor tudi družba Henkel Slovenija. Vodstvo takratne Tovarne Zlatorog Maribor je že leta 1988 spoznalo, da mora začeti sodelovati s svetovno znanim uspešnim partnerjem, s katerim bi postal sodobnejše podjetje. Leta 1990 je bila s Henklom Austria GmbH podpisana pogodba o ustanovitvi mešane družbe, kar se je izkazalo za odlično potezo, saj je Henkel Slovenija še danes odlično in uspešno podjetje. Okrevanje gospodarstva v Mariboru je, kot že omenjeno, potekalo počasi, šele po letu 1998 se je začelo obdobje pomembnih sprememb v gospodarski rasti, ki je bistveno vplivalo na povečanje zaposlenosti in zmanjšanje brezposelnosti. Močno se je razvijal storitveni sektor, Maribor pa je tako dobival vse bolj uravnoteženo zaposlitveno strukturo. Med tranzicijo se je gospodarska struktura spreminjala, vse večjo težo so dobivala male gospodarske družbe, ki so ob koncu leta 2003 predstavljala 95-odstotni delež po številu gospodarskih družb. Tako kot v celotno Slovenijo, pa je tudi v mariborsko gospodarstvo ponovno zarezala zadnja globalna finančna in gospodarska kriza. Če so tako rekoč vsa večja podjetja v Mariboru propadla v začetku devetdesetih let, pa je zadnja kriza prizadela predvsem mala podjetja. Do konca novembra 2009 so namreč na mariborskem okrožnem sodišču začeli stečajne postopke v 40 podjetjih, vloženih pa je bilo tudi 70 predlogov za začetek postopkov zaradi insolventnosti.